

CARL ERIK AF GEIJERSTAM:

Tove Janssons Muminvärld

Vem älskar inte Muminrollet? Lektor Carl Erik af Geijerstam i Uppsala har i den finländska tidskriften Nya Argus (1974, nr 7—8) publicerat en analys av Muminrollets värld. Med vänligt medgivande av redaktionen för Nya Argus återger vi artikeln i Svensk Tidskrift. Tove Jansson har på senare tid gått nya vägar i sitt författarskap, skriver dr af Geijerstam. Han visar att också Muminböckerna innehåller en utveckling, från bekymmerslöshet till depression, från hjälpbehov till den stora konsten att kunna taga emot kärlek och omtanke.

Vad som först fångade mig i Tove Janssons böcker om Muminfamiljen vet jag inte längre. Kanske var det den sällsporda frihet som rådde i denna familj, där ingen kände sig snärjd av att vara en ägodel men där ingen heller behövde känna sig bortglömd. Ville man fick man vara för sig själv hela dagen antingen man hörde till familjen eller bodde i huset som inackordering eller gäst. Över allt vilar en trygghet, man vill nästan säga ombonad borgerlighet, om inte den nyans av tillslutenhet och självgodhet som vidlåder detta begrepp så helt vore borta från Muminfamiljen. Öppenhet och mottaglighet både för främmande väsen och nya idéer är utmärkande för familjens levnadssätt. Plötsliga nycker och infall avfärdas inte utan kan ibland övergå direkt i handling.

Kanske är det barnets paradoxala värld av anarki och trygghet, av äventyr och oföränderlighet som är det mest utmärkande för Muminfamiljen. Den trygga världen i dalen blir nämligen ständigt utsatt för katastrofer. Ja, dessa katastrofer utgör handlingens centrum i alla Tove Janssons första böcker. En komet hotar att träffa dalen, ett eldsprutande berg inom synhåll får ett utbrott, en översvämning dränker hela trakten osv. Vad som utmärker familjen inför alla katastrofer är dess orubbliga fasthållande vid sin livsrytm. Hos de flesta andra varelser i omgivningen träder självbevarelsedriften i funktion och de reagerar med skräck och med flykt. Men intet får rubba den vardagliga rutinen för Muminmamman. Hon

irriteras en smula av att hon inte kan hänga upp sin tvätt därför att sotflagor från det eldsprutande berget svärta ner kläderna, och när kometen hotfullt närmar sig hennes trädgård besluter hon sig för att inte bry sig om att rensa landen. Däremot gräddar hon färdig en stor krokan för att välkomna sin son.

När en katastrof brutit ut, försöker alla i familjen förstås att rädda både sig själva och andra, men det sker i något slags lustfylld lekstämning av accepterande. På samma sätt som i drömmen godtar man allt som sker och glider tveklöst in i en förändrad värld. Som ett typiskt drömfragment framträder en sådan situation som när huset blir insnärjt av en djungel av växter och alla ser det som en oväntad utflykt i naturen. Förtjust ropar mamman på den övriga familjen att komma till henne i garderoben där hon har hittat en björnbärsbuske. Eller när den stora översvämningen kommer och bottenväningen i familjens hus blir vattendränk. En stor nyfikenhet sprider sig hos familjen som är samlad en trappa upp: hur manne rummen ser ut där nere där de ligger under vatten? Pappan sågar ett hål i golvet och med stor munterhet kan nu mamman se sitt kök uppifrån och glädja sig över att hon hann tömma slaskhinken kvällen förut och att hon glömde bära in ved.

Den bok där denna scen beskrivs heter *Farlig midsommar*, och när vattnet stiger ytterligare kommer en hel teater flytande, i vilken familjen med sina skyddslingar bosätter sig. Här fortsätter drömstäm-

ningen i det att ständigt oväntade saker inträffar, när teatermaskineriet sätter igång. Familjen finner sig som vanligt i allt men en av skyddslingarna, Homsan, befinner sig utanför drömvärlden. Han undersöker deras nya hem och grubblar över sakernas tillstånd. Bland det han funderade över är också den familj han är upptagen i: "De är så olika mig, tänkte han. De har känslor och ser färger och hör ljud och snurrar runt, men *vad* de känner och ser och hör och *varför* de snurrar, det bryr de sig inte om ett dugg."

Trollvinter

Det är denna bekymmerslöshet som bildar grundstämningen i Tove Janssons första böcker: *Mumintrollet på kometjakt*, *Trollkarlens hatt*, *Muminpappans bravader* och *Farlig midsommar*. Den nästa boken, *Trollvinter* (1957) inför helt nya motiv och ger helt nya aspekter på Muminvärlden. Rent konstnärligt står boken högt redan från början, när Mumintrollet av en tillfällighet vaknar i det tysta huset där familjen sover sin vintersömn som den alltid har gjort. Han får nu till en början alldeles ensam uppleva vintern med dess "allvarliga" lukt och ställs inför förhållanden han aldrig varit med om förr. Bokens stora motiv är nu hur han utvecklas genom att utsättas för svårigheter. Hans läromästare är den tystlåtna och hemlighetsfulla flickan To-ticki som tycks ha del i hela mörkrets och vinterns mångåriga visdom. Men vad hon vill lära ut är egentligen ingenting annat än den svåra konsten att vara ensam och att

reda sig själv. Genom henne får också Mumintrollet inblick i en värld, full av tysta och skygga väsen, som inte ens har namn och ibland är helt osynliga. Det är de anonymas och förbiseddas värld som nu under mörkrets årstid har sitt livstillfälle. För Mumintrollet kommer dessa snabba möten med dem "som lever ett hemligt liv" att bli av stor betydelse.

Till dem som också blir väckta av misstag denna vinter hör Lilla My av Mymlornas släkte. Hon förekommer redan i föregående bok, *Farlig midsommar*, men i *Trollvinter* får hon sin första genomförda skildring. Och avsikten är uppenbarligen att införa en person i berättelsen med en helt annan läggning än Mumintrollet. Lilla My har inga svårigheter att anpassa sig till vintern när hon blir väckt. Hon är saklig och handlingskraftig och obunden av minnen från det förflutna. Den kontrast som hon sålunda utgör till Mumintrollet kommer att utvecklas på ett mycket intressant sätt i boken *Pappan och havet*.

Trollvinter slutar förstås med att familjen vaknar, våren och Snusmumriken kommer och det hemlighetsfulla drar sig undan. Men det stannar kvar i Tove Janssons författarvärld, ja, man kan säga att motsättningen mellan dem som har ett namn och en personlighet och de namnlösa som saknar självkänsla blir ett huvudmotiv i de följande böckerna. *Det osynliga barnet* är en samling fristående berättelser, där titelberättelsen just skildrar en flicka vars självkänsla blivit så kväst att hon tagit sin tillflykt i att inte

synas. Genom Muminmammans kloka behandling växer sakta hennes gestalt fram tills hon äntligen lockas att bli arg och ilskan ger henne ansiktet åter. Det är en skildring som i sin sensibla saklighet verkligen belyser ett problem som tillhör oss alla men som man gärna sluter ögonen för — att det i vår närhet alltid finns sådana "som inte är att räkna med."

Pappan och havet

I *Pappan och havet* (1965) är självmissstro och behovet av självkänsla ett huvudmotiv redan från början. Pappan vill vara en beskyddare och framstå som den som kan och vet. Under håglösa kvällar ställer han sig vid trädgårdens glaskula som speglar den självständiga familjen på ett förvänt sätt så att den blir hjälplös och får behov av hans skydd. En bosättning på en öde ö långt ute i havet ger pappan många tillfällen att vara betydelsefull och visa sina färdigheter. I kontrast till honom står förstas mamman som alls inte har behov att stärka sin ställning. Snarare när hon en hemlig lust att glida bort från sin familj, att lämna sin position i centrum, stiga in i en av sina egna väggmålningar och gömma sig i dess ymniga flora.

Lilla My är den andra stora kontrasten och det mest genomförda exemplet på en oberoende personlighet: "hon hade inte ens behovet att skryta och visa upp." Hon är helt inne i allt som händer på ön och alla hemligheter har hon snart genomskådats. Hon är inte bunden av några känslor, framför allt inte av medlidandet med

dess snärjande lianer. Hon står också fri från ambitionen att gripa in och styra utvecklingen på ön. Hon finns överallt som en naturkraft, utan blygsamhet eller andra mänskliga påhäng. Dessutom är hon som alltid munter och vass och friskt avslöjande i allt vad hon säger.

Mumintrollet invecklar sig naturligtvis i olycka genom sitt rika känsloliv. Han blir förälskad i en vacker och vild sjöhäst, som bereder honom djupa missräkningar genom sin nyckfulla obeständighet. Hans hela ambition inriktas på att vara betydelsefull och alltför sent lär han sig inse sin mammas visdom om dessa snabbt försvinnande väsen: att "bara titta på dem och känna sig glad." Men ändå är Mumintrollet den som åstadkommer förändringen och omslaget i livet på ön just genom att han blir så intrasslad med sitt känsloliv — i detta fall medlidandet. Det som Lilla My med sitt oberoende och sin allvetenhet inte kan åstadkomma, det gör till slut Mumintrollet: han blidkar den av alla avskydda och även föraktade Mårran och får hennes is att smälta.

Ty Mårran hör till de obefintliga. "Hon är som regnet och mörkret eller en sten som man måste gå runt för att komma vidare". Hon räddas över till de befintliga under många nattliga möten, då hon känner sig uppmärksam av Mumintrollet och hans lykta, intagen bland de ting som existerar för en annan. Till de anonyma hör också fiskaren-fyrvaktaren, men han är en som har flytt från sin personlighet på grund av depression.

Nu vistas han i ett självvalt skuggland med bibehållet oberoende. Men Muminpappan retar sig på honom för hans totala brist på personlighet: "Du är ingen person alls, du är som nånslags växt eller en skugga. Som om du aldrig hade blivit född."

Pappan och havet är också en bok om depressioner: mörka pusselbitar som ingenstans passar in, olagade saker, sjögräs-tunga nät, fåglar som dödas mot fyrlyset, svarta gölar. En utsikt till lösning öppnar sig dock i en stillsamt god vilja och vänlighet utan tyngande omsorger. Och som alltid är det mamman som står för detta.

De hjälpsökande

Pappan och havet utspelas från sensommaren och fram mot senhösten. Under den tid familjen är borta står huset i Mumindalen tomt och det är vad som händer där då som utgör innehållet i Tove Janssons hittills sista bok om Muminvärlden, *Sent i november* (1970). Det är en berättelse om hjälpsökande. Till familjens övergivna hus kommer besökande från olika håll, som inte vet om att de alla är bortresta. Alldeles oberoende av varandra söker de sig till Muminfamiljen för att få hjälp och tröst eller bara trevnad och när de finner huset tomt, blir de hänvisade till varandra och får finna sig i att leva i ett oväntat kollektiv. De starkaste och mest oberoende i sällskapet är förstas de båda anförvanterna Snusmumriken och Mymlan, Lilla Mys äldre syster. Visserligen beger sig också de till Mumindalen för att söka något, Snus-

mumriken tror sig där kunna återfinna början till en visa som har gått förlorad för honom under hans vandring söderut och Mymlan vill träffa sin syster och återknyta bekantskapen med familjen. Båda har dock en inre styrka som gör att de inte blir besvikna när huset står tomt utan genast kan finna sig i dessa oväntade förhållanden. De fyra andra gästerna däremot lever under ängslan, och det är detta känsloläge som bildar grundmönstret i *Sent i november*. Deras förväntan att möta något som skall vara bot och balsam är så stort att det tomma huset verkligen gapar mot dem och återspeglar deras besvikelse.

Den som mest ohämmat sprider ut sin ängslan är Filifjonkan. Hon är också den som upplever husets tomhet och ogästvänlighet starkast och hon kan inte undgå att märka att ingen söker hennes sällskap. Hemulen vill dölja sin rädsla och sin begynnande vantrivsel under ett dagschema av hurtig företagsamhet. Skild från dessa båda är den lilla homsan Toft som är helt inåtvänd. När han inte får träffa den som han har gett sig ut för att söka, Muminmamman, ägnar han sig helt åt drömmier. Onkelskruttet är den mest oberoende av de fyra otillfredsställda och han är det i kraft av sin senila oförställdhet.

Vad Tove Jansson nu vill skildra är inte något avgörande, inte någon hel befrielse från ängslan, tungsinnighet, instängdhet och vilshenhet. Men alla får uppleva plötsliga glimtar av en tillvaro bortom den givet personliga och de får

erfara att det finns ett helt annat sätt att framleva sin dag än det invanda. De får mod att komma med något nytt till sitt gamla och även detta är ju en form av förvandling. Filifjonkan kommer över en tröskel när hon en kväll får uppleva sig själv som musikanter. Inne i musiken är hon också i själva säkerheten, där ingen kan nå henne. Hemulen blir befriad från sin osäkerhet och tungsinnighet genom att verkligen utsättas för rädsla. En hel inbillad värld försvinner under en farofylld segeltur och han stiger i land mindre betydelsefull men också närmare verkligheten.

Vid båda dessa räddningsaktioner spelar Snusmumriken på sitt passiva och undanglidande sätt en stor roll. Det är hans munharmonika som Filifjonkan spelar på under några nattliga timmar och det är han som listigt lägger en fälla så att Hemulen för att inte tappa ansiktet blir tvungen att tacka ja till hans inbjudan att följa med ut och segla. Snusmumriken är alltså liksom tidigare en hjälpare men litet mot sin vilja. Han blir dragen in i olyckor och konflikter på det sättet att han inte kan låta bli att tänka på de olyckliga. Helst vill han vara ensam med sin stilla uppmärksamhet och med sina visor, de befintliga och de obefintliga, men de hjälpsökande dras till honom och han blir tvungen att lämna sitt tält och sin ensamhet. Ibland hjälper Snusmumriken också genom att oavsiktligt väcka förargelse med sin tysta allvetenhet. Homsan Toft, som är så hjälplöst innesluten i sitt stumma och fladdrande fantasiliv

blir till slut förlöst genom sin ilska och står som bokens slutgestalt med en fullt förnimbar beröring med verkligheten. När han på bryggan inväntar Muminfamiljens båt och stormlyktan visar sig först av allt i masttoppen, är det ett verkligt ljus och verkliga människor som sitter under den i mörkret. Drömmarna är borta: "Hans dröm om mötet med familjen hade blivit så stor att den gjorde honom trött. Varje gång han tänkte på mamman fick han ont i huvudet. Hon hade vuxit sig så fullkomlig och mild och tröstande att det var olidligt, en stor rund slät ballong utan ansikte."

Det obekymrade ägandet

Filifjonkan, Hemulen och Homsan Toft, alla tre har behövt samma hjälp: att upptäcka verkligheten på nytt, att erfara en sinnesglädje som genom sin omedelbara styrka gör fantasier om egen betydelse en smula avlägsna och främmande. En som däremot rakt inte behöver någon hjälp för att klara upp sitt liv är Mymlan. Som Snusmumriken är hon sin egen tillvaro men i motsats till honom låter hon sig inte påverkas av omgivningens ängslan. Hon gläder sig åt sina kläder, sitt hår, sina rörelser, att hon har en dag framför sig eller en sömn att sjunka ner i. Hennes välbefinnande är dock ett naturbarns utan beräkning att imponera på de andra eller att förbättra dem. Men tiger gör hon förstås inte. Liksom sin syster My säger hon genast vad hon tycker och kan på det sättet återföra Filifjonkan till egna resurser från hennes omöjliga försök att spela

Muminmammans roll. Jag kan inte finna annat än att Tove Jansson är mycket förtjust i mymlornas släkte, trots att hon ser deras begränsning, men de strålar ut ett här och ett nu som gör att man ständigt får en påminnelse om de möjligheter som finns i dagens timmar och minuter.

På sätt och vis har Mymlan och Onkelkruttet mycket gemensamt trots att den senare hör till den grupp som har oron i sinnet. Men han är ständigt på väg mot en sorts befrielse. I allt sitt groteskeri blir han en vacker bild av ålderdomen, när han "glömmer sig fram" till viktiga saker i det förflutna och sopar rent med ägandets förbannelse, "dess arkipelag av det onödiga och det förlorade."

Med ägandet är man så inne i ett av bokens viktiga motiv och överhuvud i något som Tove Jansson ägnat många tankar i sitt författarskap. I *Sent i november* är det Filifjonkan och Hemulen som med kedjor är bundna vid tingen och deras rätta plats. Redan uppbrottet från hemmet till Mumindalen är förenat med svårigheter och trassel och detta sinnelag att alltid vara ägare och bestyrare följer dem förstås på deras nöjesutflykt till Muminfamiljens hem. När de återvänder till sina egna hem är deras börda kanske något lättare och därmed också deras förmåga att ta itu med sina gamla plikter och bundenheter. Men Muminfamiljen, är inte också den bunden vid sitt hus med dess prydnadsföremål och minnessaker, vända och tummade på, och på allt sätt föremål för en naiv uppmärksamhet och omsorg? Ja, det ovanliga i deras

liv är väl just ett obekymrat ägande. Uppgåendet i stunden är inget fasthållande och Muminmammans visdom, som genomsyrar hela familjen, är ju att bagatellisera förluster och att låta alla omkring sig känna sig obesvärade också av kärlek och omtanke. Ty människan kan ju också höra till egendomar och bli omslingrade av ägandets alla trådar.

Sent i november har ett slut som egentligen lika väl kunde vara början till en ny bok. En båt anländer till en brygga och någon går ner för att ta emot fånglinan. Ändå känns det som ett stillsamt, nästan vemodigt stängande av en dörr. Den familj som sitter i båten har varit borta

med sina egna svårigheter hela den tid händelserna i boken utspelas men de har ändå varit närvarande med sitt sätt att leva och med alla sina år på den gamla boplatsen. Man kunde inte ha kommit dem närmare än under deras frånvaro, och på så sätt känns *Sent i november* som en höjdpunkt men också som en avslutning. Att Tove Jansson redan har funnit nya vägar i sitt författarskap visar sådana verk som *Bildhuggarens dotter* och *Lysnerskan*. I all sin nyhet erbjuder dessa dock många tillfällen till igenkännanden för en läsare av böckerna från Muminvärlden.